

СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ Е. ЕРІКСОНА І Р. КЕГАНА

О. М. Лозинський, м. Львів

Ідентичність, згідно з підходами Е. Еріксона та Р. Кегана, є когнітивно-вольовим компонентом самосвідомості особистості (що в онтогенезі зазнає певних трансформацій), тому від рівня розвитку ідентичності залежить ставлення людини до політичної корупції. Людина не завжди загострено-негативно реагує на прояви корупції: одні не помічають посадових зловживань, інші до корупції ставляться байдуже (індиферентно), а є люди, які користаються з корупційних можливостей. Лише за умови авторського рівня розвитку ідентичності (Р. Кеган) людина відчуватиме з боку корупціонерів загрозу актуальним для неї цінностям – гідності, автономії, свободі волі, що може стати поштовхом до формування інтолерантного ставлення до посадової злочинності та політичної корупції. Аналіз результатів емпіричного дослідження (2013–2017 років) підтвердив висновки Transparency International про більшу (ніж у польській вибірці), поширеність у вітчизняних реаліях явищ побутової, службової, виборчої корупції, вищу психологічну толерантність наших співвітчизників до корупційних проявів. У вітчизняній вибірці виявлено більш авторитарну корпоративну культуру, помірно-низькі показники загальної самоефективності, вищий рівень самототалітаризму та самоцензури; нижчі прогностичні спроможності; більшу готовність респондентів потурати керівництву у скоєнні корупційних зловживань (порівняно з респондентами контрольної вибірки), що породжує нерішучість у протидії корупційним проявам. Відносини безпосередньої залежності підлеглих від корумпованих керівників емпірично ідентифіковано як найбільш корупціогенні. Отримані результати дають підстави стверджувати, що в українських реаліях зберігаються вагомі соціальні та психологічні передумови для подальшого існування політичної корупції. Змінити ці несприятливі соціально-психологічні тенденції можна шляхом демократизації політичної і корпоративної культури, зниження рівня самототалітаризму, підвищення морально-етичної відповідальності та самоефективності громадян.

Ключові слова: політична корупція, організаційна культура, ідентичність особистості, кризи ідентичності, ставлення до корупції, самототалітаризм, морально-етична відповідальність, самоефективність особистості.

Постановка проблеми. Попри поширеність політичної корупції в пострадянських спільнотах це явище мало досліджене в психологічному аспекті. На експертному рівні досі немає однозначного тлумачення поняття “політична корупція”, не конкретизовано перелік діянь, які

кваліфікують як політико-корупційні, на юридичному рівні не визначено кримінальну відповідальність за політико-корупційні дії, не систематизовано психологічні причини цього явища. Ще менш оптимістичною є ситуація щодо усвідомлення громадськістю сутності політичної корупції: політична корупція для більшості громадян була і залишається неконкретним, амбівалентним, відірваним від їхньої життєдіяльності явищем; більшість не усвідомлює особистої відповідальності за значне поширення корупційних практик у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 1995 р. міжнародними організаціями та фінансовими інституціями (Transparency International, Freedom House, Світовий банк, Азійський банк розвитку, Африканський банк розвитку) здійснюється щорічний моніторинг стану корупції в 176 державах, на його основі формується рейтинг держав за *індексом сприйняття корупції* (Corruption Perceptions Index – ІСК). Результати цього моніторингу визнаються валідними та надійними, зокрема для підготовки інвестиційних проєктів та визначення інвестиційних ризиків. Індекс сприйняття корупції вимірюється за 100-бальною шкалою (чим вищий бал, тим менш толерантне ставлення громадян до корупції, тим менш поширеною є корупція в державі). Україна в цьому рейтингу за останнє десятиріччя дещо покращила свої позиції, однак перебуває на 131 місці (ІСК України у 2017 р. – 29), тобто належить до 40 найкорумпованіших держав, таких як Іран, Казахстан, Непал, Росія, Гватемала, Нігерія, Мозамбик, Гамбія, Кенія, Нікарагуа, Уганда, Зімбабве, Чад, Конго та ін. [4].

Із психологічних позицій О. Ванновська, Е. Глоблер, М. Данчук, К. Піллей, Д. Фаббро трактують корупцію в контексті *теорії рис* як прояв індивідуально-психологічної схильності особистості до корупції. Б. Арутунян, J. Aceituno-Montes, M. Johnston, J. Kawata, S. Piattoni, A. Robles-Egea розширили й конкретизували перелік мотивів, що штовхають посадовців до корупційних дій: мотиви *клієнтизму, протекціонізму, непотизму*. Л. Кірчнер, А. Памула, Е. Шайн, Л. Харрісон у контексті неофрейдизму роблять висновок: політична корупція більшою мірою притаманна спільнотам, у яких поширені колективістські настановлення, що на мікросоціальному рівні проявляються у формуванні специфічної *корупційної організаційної культури*, в рамках котрої сприймаються як прийнятні авторитарні засоби тиску на тих громадян, які не приєднуються до корупційних правил [1; 10; 12; 15–18].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Аналіз досліджень і публікацій із психології політичної корупції свідчить про те, що наразі гостро бракує досліджень з низки проблем. По-перше, досі не обґрунтовано індивідуально-психологічні передумови толерантності/інтолерантності особистості до проявів політичної корупції. По-друге, не

досліджено специфіку впливу організаційної культури на прояви толерантності/інтолерантності громадян до політичної корупції.

Мета статті: 1) обґрунтувати індивідуально-психологічні передумови толерантності/інтолерантності особистості до проявів політичної корупції в поняттях *его-психології* Е. Еріксона та *конструктивно-розвивальної теорії* Р. Кегана; 2) розкрити психологічну специфіку ставлення вітчизняних громадян до політичної корупції на основі результатів емпіричних досліджень, що здійснювались упродовж 2013–2017 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлення особистості до соціальних об'єктів, зокрема до політичної корупції (та політичних корупціонерів), згідно з підходами Г. Алмонда і С. Верби є структурним елементом, що поєднує особистість та її активність: “*ідентичність суб'єкта* → *атитюд, ставлення до об'єкта* → *дія*” (див. [13]). Ідентичність суб'єкта є початковим пунктом у цій психосемантичній системі. Від того, якою є ідентичність, якою є Я-концепція індивіда, залежить характер його ставлення до аморальних та асоціальних, корумпованих гравців.

Ідентичність у теоретичних концепціях Е. Еріксона та Р. Кегана є когнітивно-вольовим компонентом самосвідомості людини, що охоплює її знання, соціально-професійний досвід, відчуття самоєфективності [14, с. 31-33; 16]. Ідентичність особистості в онтогенезі постійно розвивається, стрибкоподібно трансформується внаслідок переживання криз ідентичності. Особа при цьому зазнає епістемологічних проривів у власній свідомості, самопізнанні. Між психологічними кризами ідентичність відносно стабілізується. Явище корупції (як соціальний об'єкт) може привернути до себе увагу людини лише на певному шаблі розвитку її ідентичності: до певного часу людина не помічає політичну корупцію, оскільки не розуміє особисто для себе шкоди від її існування.

Проблема психологічних чинників ставлення особистості до корупції дістала інтерпретацію в підходах *конструктивно-розвивальної теорії* Р. Кегана. Дослідник виділяє п'ять рівнів розвитку ідентичності особистості: *а) імпульсивний, мотиваційний (дитинство, підлітковий вік); б) соціалізований (конформістський – юнацький вік); в) самоврядний (авторський), самоперетворювальний (світоцентричний) – дорослий період життя.* На кожному наступному рівні розвитку ідентичності для особистості актуалізуються лише ті проблеми, до яких готова її самосвідомість, щодо яких вона почувається компетентною, а також ті, які потрапляють у сферу її інтересів чи зацікавлень. Якщо особистість відчуває себе психологічно, інтелектуально, соціально компетентною щодо розв'язання певної проблеми (зокрема проявів політичної корупції), вона актуалізує цю проблему і намагатиметься її розв'язувати.

У контексті конформістського (соціалізованого) рівня розвитку ідентичності особистості відбувається опанування людиною засобів існування в соціальних групах, суспільстві: особа засвоює наявну організаційну культуру групи (зокрема корупційну), стає її носієм, не відокремлює себе від її норм, не протиставляє себе чинним правилам. На цьому рівні розвитку особистість неспроможна протиставити себе корупційним проявам. Особа залишатиметься толерантною (конформною), без особливих вагань виконуватиме аморальні та протиправні вказівки корумпованих керівників. У таких осіб домінуватиме прагнення зберегти звичний, корумпований, стан справ, зручніше пристосуватися до нього, а при нагоді використати корупційні засоби для власної користі.

Авторський рівень розвитку ідентичності досягається особистістю в результаті самонавчання, подолання життєвих перешкод, здобуття самовладання та самодисципліни. Результатом є формування індивідуальної системи цінностей, стандартів, значень, правил, заборон. Соціум та його нормативи втрачають владу і контроль над волею та поведінкою людини. Така особистість намагається залишатись автором своїх рішень, здатна йти на ризик і зазнавати санкцій з боку навколишніх людей, корупціонерів. Сформовані нею особисті правила швидше за все будуть суперечити корупційним вимогам: особа відчуватиме емоційний дискомфорт, приниження від необхідності виконувати аморальні (злочинні) вимоги корумпованих менеджерів.

У цьому контексті нами запропоновано поняття “антикорупційна спроможність”. Це особистісна характеристика, що проявляється в здатності особи дистанціюватися від корупціогенної організаційної культури, у спроможності протистояти корупційному тиску і діяти в рамках моральних норм у соціально ризикованих ситуаціях. Розроблено шкалу “Антикорупційна спроможність”, що охоплює 7 тверджень-питань, на які респонденти могли відповісти: “не погоджуюсь” (1 бал), “частково погоджуюсь” (2 бали), “цілком погоджуюсь” (3 бали): “Доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог”; “Я побоююсь відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам”, “У колективі є амбітні співробітники, які висловлюють перед керівництвом свою позицію без вагань”, “Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений”, “Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять”, “Я особисто брав(-ла) і братиму активну участь у масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції”, “Корупція мене особисто не зачіпає, владні зловживання для мене не є проблемою”. Мінімальне значення за цією шкалою – 7 балів, максимальне – 21 бал.

Антикорупційна спроможність може з'явитися лише в контексті “авторського” (самоврядного) рівня розвитку ідентичності особистості. З яких причин? Імовірно є таке пояснення. З одного боку, на самоврядному

рівні розвитку ідентичності актуалізуються специфічні цінності – гідність, прагнення автономності та свободи волі. А з другого боку, корупціонери вимагатимуть від громадян (підлеглих) безапеляційного виконання їхніх аморальних корупційних вимог. Унаслідок цього виникне неминучий конфлікт між корумпованими посадовцями (політиками) і тими громадянами, які гостро реагують на спроби втягнути себе в корупційні маніпуляції і використати як безвольних маріонеток у створених корупціонерами корисливих, шахрайських схемах.

Р. Кеган розширив проблему і припустив, що не лише окремі громадяни, а й цілі суспільства мають різний рівень розвитку ідентичності (зрілості), що проявляється в їхній домінуючій політичній (організаційній) культурі. Організаційна культура відображає переважний рівень психологічної зрілості, компетентності, відповідальності громадян, їхнього самоконтролю, свідомого утримання від корупційних практик. Антикорупційні реформи з огляду на це мають бути скеровані не лише на механічну заміну законодавства, збільшення кількості антикорупційних органів чи судів, а передовсім на неухильну відмову від *організаційної (політичної) культури корупційного типу*, що легітимізує в масовій свідомості корупційні правила та практики. Антикорупційні реформи мають сприяти розвитку у якомога більшої кількості громадян *ідентичності самоврядного рівня* шляхом демократизації суспільних і трудових відносин, делегування владних повноважень тим громадянам, які психологічно “дозріли” до відповідальності, є компетентними, самоконтрольованими, самомотивованими. Це загалом означає формування в суспільстві більш зрілої організаційної культури самоврядного (авторського) рівня. Падіння грошових доходів громадян і залежність значної частини населення від субсидій (що спостерігається на цей час) не мають нічого спільного з антикорупційними реформами і є супротивною тенденцією, яка, навпаки, формуватиме все більш толерантне ставлення громадян до корупціонерів і корупції.

Розгляньмо результати емпіричного дослідження ставлення громадян до корупції [5]. Для дослідження особливостей ставлення громадян до політичної корупції нами впродовж 2013–2017 років було проведено чотири етапи анонімних анкетувань з використанням стандартизованих тестових методик та авторських шкал: *1-й етап анкетування* (2013): вибірка: 200 громадян України і 100 громадян Польщі. Мета: виявлення психологічних особливостей ставлення до корупції респондентів української та польської вибірок. *2-й етап анкетування* (2016): вибірка: 200 громадян України. Мета: визначення індексу амбівалентного ставлення респондентів до типових корупційних ситуацій. *3-й етап анкетування* (2017): вибірка: 100 респондентів. Мета: визначення впливу самоефективності на антикорупційну спроможність особистості. *4-й етап анкетування* (2017–2018): вибірка: 200 громадян

України і 200 громадян Польщі. Мета: визначення впливу організаційної культури на антикорупційну спроможність особистості.

Загалом у дослідженні взяло участь 800 осіб віком від 18 до 65 років, з них особи віком 18-35 років становили 49%; стаже 36 років – 51%; 43% опитаних – чоловічої, 57% – жіночої статі. Для діагностики впливу організаційної культури на ставлення респондентів до корупції застосовано комплекс стандартизованих методик: Методику дослідження макіавеллізму особистості Р. Крісті, Ф. Гейс; Питальник визначення рівня морально-етичної відповідальності; шкалу “консерватизм-радикалізм” питальника Р. Кеттелла; Питальник самоставлення В. В. Століна, С. Р. Пантелєєва; Метод вимірювання амбівалентності атитодів (Д. Гріффіна, М. Занна, М. Томпсон, І. Кеца, Р. Хеса); Питальник рівня патерналізму щодо інститутів влади (Т. Г. Стефаненко, О. О. Тихомандрицька, О. П. Белінська); Тест загальної самоефективності (Р. Шварцер, С. Маттіас, В. Г. Ромек); Питальник типу організаційної культури [2; 3; 6; 8; 9; 11].

Щоб визначити індекс амбівалентності ставлення респондентів до типових корупційних ситуацій, було використано авторські шкали: “Побутова корупціогенність”; “Демократичність-авторитарність організаційної культури”; “Службова корупціогенність”; “Антикорупційна спроможність” “Виборча корупціогенність”; “Критичність в ухваленні рішень”; “Несхильність до завбачливості”; “Самототалітаризм”; “Толерантність до аморальності в діловій сфері”.

Дані анкетування досліджено методами математичної статистики, зокрема кореляційним, порівняльним аналізом. Для аналізу даних використано комп’ютерне програмне забезпечення STATISTICA 8.0.360. Ознаки перевірено на нормальність розподілу даних за допомогою тестів “Колмогорова – Смирнова та Лілліфорса”, W-тесту Шапіро – Уїлка, тесту “Нонмальних ймовірностей”.

Результати емпіричного дослідження свідчать про більшу (порівняно з контрольною вибіркою) поширеність явищ корупції у вітчизняних реаліях, а також про вищу психологічну толерантність наших громадян до виявів побутової, службової, політичної корупції. У вітчизняній вибірці емпірично встановлено більш високий рівень авторитарної корпоративної культури; меншу частку респондентів, які оптимістично оцінюють можливості тримання під контролем політичної корупції в масштабах держави. У респондентів-співвітчизників виявлено: толерантніше ставлення до аморальності в діловій сфері; нижчий рівень морально-етичної відповідальності; вищий рівень самототалітаризму та самоцензури; нижчі прогностичні спроможності щодо передбачення поведінки навколишніх людей (зокрема політичних суб’єктів); вищий поріг чутливості до сорому, роздратування, приниження від особистої участі в корупційних діях; більшу готовність потурати керівництву в скоєнні корупційних зловживань (порівняно з респондентами контрольної вибірки).

“Патрон-клієнтські” службові стосунки ідентифіковано як ситуацію, що найбільшою мірою спричиняє амбівалентне ставлення у респондентів-співітчизників, і є найбільш корупціогенними: відносини безпосередньої залежності підлеглих від корумпованих керівників, а також відносини зі знайомими особами, котрі причетні до корупції. Виявлено помірно-низькі показники загальної самоефективності вітчизняних респондентів, що стимулює до нерішучості та знижує мотивацію в досягненні цілей, зокрема щодо протидії корупційним проявам.

У ході кореляційного аналізу даних виявлено, що загальна самоефективність має: помірну позитивну кореляцію зі шкалою “Бажання опіки” ($r = +0,44$; $p < 0,05$), помірну обернену кореляцію із шкалою “Підпорядкування закону та легальним інститутам влади” ($r = -0,37$; $p < 0,05$), помірну позитивну кореляцію із шкалою “Містифікація влади” ($r = +0,27$; $p < 0,05$); слабку позитивну кореляцію із шкалою “Патерналізм” ($r = +0,27$; $p < 0,05$) (питальника “Патерналізм до інститутів влади”); слабку обернену кореляцію із шкалою “Самототалітаризм” ($r = -0,22$; $p < 0,05$). Самоефективність особистості зростає при послабленні самототалітаризму, зменшенні підпорядкування законам та легальним інститутам влади, при збільшенні патерналізму, містифікації влади, бажання опіки (рис. 1).

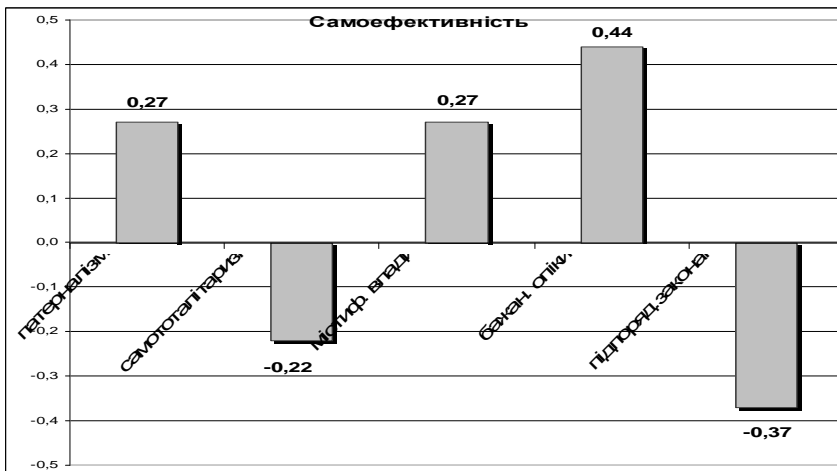

Рис. 1. Кореляції шкали Тесту загальної самоефективності (Р. Шварцер, С. Маггіас, В. Г. Ромек) із шкалами “Патерналізм”, “Самототалітаризм”, “Містифікація влади”, “Бажання опіки”, “Підпорядкування закону” Питальника рівня патерналізму щодо інститутів влади (Т. Г. Стефаненко, О. О. Тихомандрицька, О. П. Белінська) (N=100, респонденти – громадяни України)

Лише у 17% респондентів “антикорупційна спроможність” висока (понад 85%), у 26% вона низька (менше ніж 50%), у решти (57%) респондентів антикорупційна спроможність середня. Шляхом кореляційного аналізу ідентифіковано чинники антикорупційної спроможності респондентів (рис. 2).

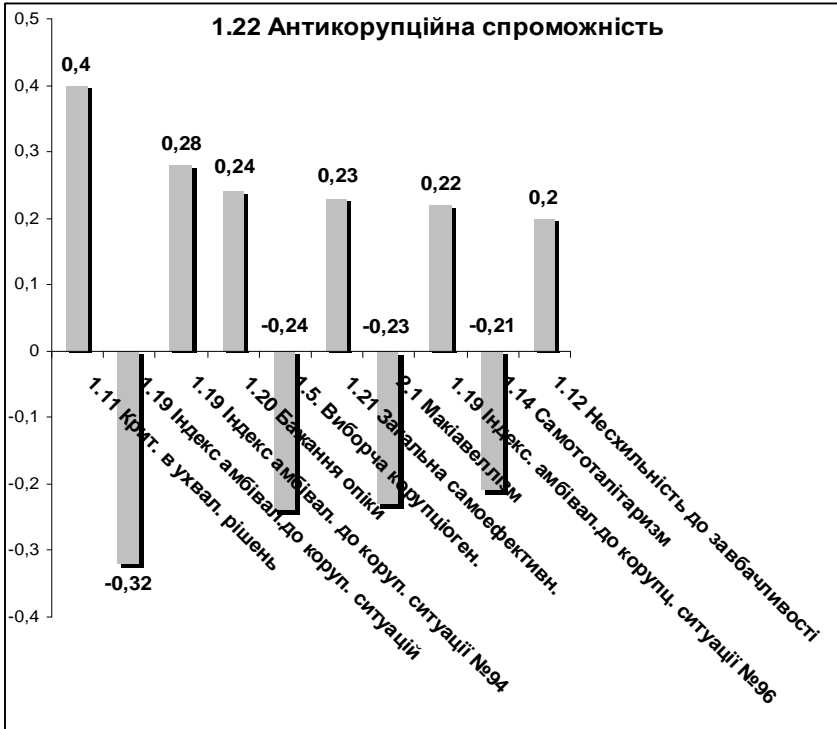

Рис. 2. Кореляційні зв'язки показників шкали “Антикорупційної спроможності” із шкалами “Критичність в ухваленні рішень”, “Бажання опіки”, “Виборча корупціогенність”, “Загальна самоефективність”, “Макіавеллізм”, “Самототалітаризм”, “Несхильність до завбачливості”

Шкала “Антикорупційна спроможність” має посередню пряму кореляцію із шкалою “Критичність в ухваленні рішень” ($r = +0,40$; $p < 0,05$); посередню обернену кореляцію із “Індекс амбівалентності до корупційних ситуацій” ($r = -0,32$; $p < 0,05$); слабку пряму кореляцію із шкалою “Бажання опіки” питальника “Патерналізм до органів влади” ($r = +0,24$; $p < 0,05$); слабку обернену кореляцію із шкалою “Виборча

корупціогенність” ($r = -0,24$; $p < 0,05$); слабку пряму кореляцію із шкалою “Загальна самоефективність” ($r = +0,23$; $p < 0,05$); слабку обернену кореляцію із шкалою “Макіавеллізм” ($r = -0,23$; $p < 0,05$); слабку обернену кореляцію із шкалою “Самототалітаризм” ($r = -0,21$; $p < 0,05$); слабку пряму кореляцію із шкалою “Несхильність до завбачливості” ($r = +0,2$; $p < 0,05$). Антикоруptionна спроможність зростає в разі: *збільшення*: критичності в ухваленні рішень; бажання опіки з боку інститутів влади; загальної самоефективності; помилковості соціального прогнозування; *зменшення*: індексу амбівалентності до типових корупційних ситуацій; виборчої корупціогенності; макіавеллізму; самототалітаризму.

Отримані результати свідчать про соціалізований рівень розвитку ідентичності більшості респондентів (Р. Кеган) вітчизняної вибірки, що не сприяє формуванню в них інтолерантного ставлення до проявів посадової та політичної корупції [5].

Висновки. У результаті проведеного аналізу виявлено, що у вітчизняних реаліях є доволі значущі соціальні та психологічні передумови для подальшого існування корупції в суспільстві, зокрема на політичному рівні. Ігнорування несприятливих психологічних чинників здатне спричинити подальше процвітання корупційної субкультури в установах та державних інституціях, поширення корупційних махінацій на всіх суспільних рівнях, низьку результативність роботи державних антикорупційних органів. Ігнорування психологічних корупційних чинників спричинить зростання олігархізації відносин (мегаперерозподіл економічних та політичних ресурсів на користь нечисленного кола впливових гравців), зволікання та імітацію антикорупційних реформ, непривабливість вітчизняного ринку для іноземних інвестицій, низьку конкурентоздатність та стагнацію вітчизняної економіки, мізерні соціальні стандарти для більшості населення, психологічну втому від корумпованості вітчизняного політичного класу й втрату політичної підтримки України з боку європейських держав (що є вкрай небезпечним в умовах воєнної інтервенції зі сходу), подальше зростання загроз державному суверенітету держави.

Подолання корупційних чинників передбачає: розвиток ідентичності громадян (спрямування зусиль на поглиблення їхньої психологічної зрілості, компетентності, відповідальності за рішення, поінформованості, розвиток прогностичних навиків); подолання деструктивних схильностей до конформізму, самототалітаризму чи психологічної готовності сприяти корупціонерам за місцем праці; укріплення самоефективності та антикорупційної спроможності особистості; формування більш демократичної і антикорупційної організаційної (політичної) культури в суспільстві. Психологічні зміни в ставленні до корупції неможливі без зростання рівня економічних можливостей більшості

громадян, що вимагає подолання олігархізації суспільних відносин та проведення політики, скерованої на розбудову соціальної, демократичної держави.

Література

1. *Данчук М. Д.* Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.09 / М. Д. Данчук; Нац. акад. Служби безпеки України. – Хмельницький, 2007. – 446 с.
2. *Зелінська Т. М.* Амбівалентність особистості: Теорія, діагностика і психокорекція / Т. М. Зелінська. – Київ: Каравела, 2016. – 256 с.
3. *Знаков В. В.* Методика исследования макиавеллизма личности / [сост. В. В. Знаков]. – Москва: Смысл, 2001. – 20 с.
4. Індекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / Transparency international. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-korupsiyi-cpi-2016/>.
5. *Лозинський О. М.* Психологія політичної корупції: монографія / О. М. Лозинський. – [Вид. 2-ге, доп.]. – Львів: Сполом, 2017. – 368 с.
6. Опросник ДУМЭОЛП – диагностика уровня морально-этической ответственности личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://diploma.at.ua/publ/socialnaja_zrelost/oprosnik_dumeholp_diagnostika_urovnja_moralno_ehlicheskoj_otvetstvennosti_lichnosti/2-1-0-22.
7. *Райкрофт Ч.* Критический словарь психоанализа / Ч. Райкрофт; пер. с англ. Л. В. Топоровой, С. В. Воронина, И. Н. Гвоздева; под ред. С. М. Черкасова. – Санкт-Петербург: Вост.-Европ. Ин-т Психоанализа, 1995. – 288 с.
8. *Сербинович Л. Ю.* Управление организационной культурой: учеб. пособие [Электронный ресурс] / Л. Ю. Сербинович. – Ростов на-Дону, 2013. – 90 с. – Режим доступа: <http://um.co.ua/3/3-4/3-4027.html>.
9. Тест-опросник самоотношения [Электронный ресурс] / В. В. Столин, С. Р. Пантелеев. – Режим доступа: <http://psylist.net/praktikum/00111.htm>.
10. *Харрисон Л.* Главная истина либерализма / Л. Харрисон. – Москва: Новое издательство, 2008. – 282 с.
11. *Шварцер Р.* Русская версия шкалы общей самооффективности Р. Шварцера и М. Ерусалема / Р. Шварцер, М. Ерусалем, В. Ромек // Иностранная психология. – 1996. – № 7. – С. 71–77.
12. *Шейн Э. Х.* Организационная культура и лидерство: [пер. с англ.] / Э. Х. Шейн; [под ред. В. А. Спивака]. – Санкт-Петербург, 2002. – 336 с.
13. *Шестопад Е. Б.* Политическая психология: учебник для вузов / Е. Б. Шестопад. – Москва: ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
14. *Эриксон Э.* Юность: кризис идентичности / Э. Эриксон; пер. с англ. общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – Москва: Прогресс, 1996. – 344 с.
15. *Kegan R.* The Evolving Self. Problem and Process in Human Development / Robert Kegan. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
16. *Kirchner L.* The Psychology of Bribery and Corruption. Oct. 23, 2014 [Electronic resource] / [Lauren Kirchner]. – Access mode: <http://www.psmag.com/politics-and-law/psychology-bribery-corruption-fbi-confidential-information-cops-crime-92955>.
17. *Pamula A.* The Social Psychology of Corruption. 2015. August 28 [Electronic resource]

/ Anusha Pamula. – Access mode : <http://globalanticorruptionblog.com/2015/08/28/the-social-psychology-of-corruption-lack-thereof/>.

18. Robles-Egea A. Clientelistic Relationships and Political Corruption: The Shortcoming of Democracy (Andalusia, a study case). Paper presented to Panel “Cooperation boundaries, shifting power”, Session RC37 “Rethinking Political Development”, IPSA XXII World Congress of Political Science, Madrid, July 8 to 12, 2012 [Electronic resource] / Antonio Robles-Egea, José Manuel Aceituno-Montes. – Access mode : http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_13346.pdf.

References

1. Danchuk, M. D. (2007). *Psyhkologichni osoblyvosti vynyknennia i podolannia koruptsiinoho deliktu pravookhorontsiv* [Psychological features of occurrence and overcoming of corruption delict of law enforcement]. Ph. D. Thesis, National Academy of Security Service of Ukraine, Khmelnytskyi (ukr).
2. Zelinska, T. M. (2016). *Ambivalentnist osobystosti: Teoriia, diahmostyka i psyhkorektsiia* [Ambivalence of personality: Theory. Diagnosis and Psychocorrection]. Kyiv: Karavela Publ. (ukr).
3. Znakov, V. V. (2001). *Metodika issledovaniya makiavellizma lichnosti* [Methodology of the study of the Machiavellian personality]. Moscow: Smysl Publ. (rus).
4. Indeks spryiniattia koruptsii. Transparency international. [Corruption Perception Index], <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/> (ukr).
5. Lozynskyi, O. M. (2017). *Psyhkologhiia politychnoi koruptsii* [Psychology of Political Corruption]. Ed. 2, supplemented. Lviv: Spolom Publ. (ukr).
6. Oprosnik DUMЭOLP – diagnostika urovnya moralno-eticheskoy otvetstvennosti lichnosti [Questionnaire – Diagnosis of the level of moral and ethical responsibility of the individual], http://diploma.at.ua/publ/socialnaja_zrelost/oproshnik_dumeholp_diagnostika_urovnja_moralno_etcheskoy_otvetstvennosti_lichnosti/2-1-0-22.
7. Rycroft, Ch. (1995). *Kriticheskii slovar psikhoanaliza* [A Critical Dictionary of Psychoanalysis. Second Edition (Penguin Reference Books). Edited by S. M. Cherkasova]. St. Petersburg (rus).
8. Serbinovich, L. Yu. (2013). *Upravleniye organizatsionnoy kulturoy* [Management of organizational culture]. Rostov-na-Dony (rus).
9. Stolin, V. V., Panteleev, S. R. Test-oproshnik camootnosheniya [Test-questionnaire of self-relationship], <http://psylist.net/praktikum/00111.htm>.
10. Harrison, L. E. (2008). *Glavnaya istina liberalizma* [The Central Liberal Truth: How Politics Can Change a Culture and Save It from Itself]. Moscow: Novoye izdatelstvo (rus).
11. Shvartser, R., Erusalem, M., & Romek, V. (1996). Russkaya versiya shkaly obshchey samoeffektivnosti R. Shvartsera i M. Erusalema [Russian version of the scale of general self-efficacy of R. Shvartser and M. Erusalem]. *Inostrannaya psikhologiya* [Foreign psychology], 7, 71–77.
12. Schein, E. H. (2002). *Organizatsionnaya kultura i liderstvo* [Organizational culture and leadership]. St. Petersburg: Piter Publ. (rus).
13. Shestopal, Ye. B. (2002). *Politicheskaya psikhologiya: Uchebnik dlya vuzov* [Political psychology: Textbook for high schools]. Moscow: INFRA-M Publ. (rus).
14. Erikson, E. (1996). *Yunost: krizis identichnosti* [Identity, youth and crisis]. New York: W. W. Norton Company. Moscow: Progress Publ. (rus).

15. Kegan, R. (1982). *The Evolving Self. Problem and Process in Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
16. Kirchner, L. (Oct., 23, 2014). The Psychology of Bribery and Corruption, <http://www.psmag.com/politics-and-law/psychology-bribery-corruption-fbi-confidential-information-cops-crime-92955>.
17. Pamula, A. (August, 28, 2015). The Social Psychology of Corruption, <http://globalanticorruptionblog.com/2015/08/28/the-social-psychology-of-corruption-lack-thereof/>.
18. Robles-Egea, A. (2012). Clientelistic Relationships and Political Corruption: The Shortcoming of Democracy (Andalusia, a study case). Paper presented to Panel “Cooperation boundaries, shifting power”, Session RC37 “Rethinking Political Development”, IPSA XXII World Congress of Political Science, Madrid, July 8 to 12, 2012. / [Antonio Robles-Egea, José Manuel Aceituno-Montes], http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_13346.pdf.

Лозинский О. М. Отношение граждан к политической коррупции в терминологии психологических подходов Э. Эриксона и Р. Кегана

Идентичность, согласно подходам Э. Эриксона и Р. Кегана, является когнитивно-волевым компонентом самосознания личности (претерпевающим в онтогенезе определенные трансформации), поэтому от уровня развития идентичности зависит отношение человека к политической коррупции. Человек не всегда остро-негативно реагирует на проявления коррупции: одни не замечают должностных злоупотреблений, другие к коррупции относятся безразлично (индифферентно), а есть люди, которые пользуются коррупционными возможностями. Только при условии авторского уровня развития идентичности (Р. Кеган) человек будет ощущать со стороны коррупционеров угрозу актуальным для него ценностям – достоинству, автономии, свободе воли, что может стать толчком для формирования интолерантного отношения к должностной преступности и политической коррупции. Анализ результатов эмпирического исследования (2013–2017 гг.) подтвердил выводы Transparency International о большей (чем в польской выборке), распространенности в отечественных реалиях явлений бытовой, служебной, избирательной коррупции, более высоком уровне психологической толерантности отечественных респондентов к коррупционным проявлениям. В отечественной выборке выявлены более авторитарная корпоративная культура, умеренно-низкие показатели общей самоэффективности, высокий уровень самототалитаризма и самоцензуры; более низкие прогностические способности; большая готовность респондентов потакать руководству в совершении коррупционных злоупотреблений (по сравнению с респондентами контрольной выборки), что порождает нерешительность в противодействии коррупционным проявлениям. Отношения непосредственной зависимости подчиненных от коррумпированных руководителей эмпирически идентифицированы как наиболее коррупциогенные. Полученные результаты дают основания утверждать, что в украинских реалиях сохраняются значительные социальные и психологические предпосылки для дальнейшего существования политической коррупции. Изменить эти неблагоприятные социально-психологические тенденции можно путем демократизации политической и корпоративной культуры, снижения уровня самототалитаризма, повышения морально-этической ответственности и самоэффективности граждан.

Ключевые слова: политическая коррупция, организационная культура, идентичность личности, кризисы идентичности, отношение к коррупции, самототалитаризм, нравственно-этическая ответственность, самоофektivность личности.

Lozynsky O. M. Citizens' attitude to political corruption in the framework of E. Erikson's and R. Kegan's psychological approaches

According to E. Ericson and R. Kegan, identity is a cognitive and will component of individual self-awareness, which undergoes changes in ontogeny. That is why individual attitude to political corruption depends on the level of his/her identity development. Individual's reaction to corruption is not always highly negative: some people do not notice abuses of authority, others are indifferent to corruption, but there are people who benefit from corruption. Only on the condition of the "self" level of identity development (R. Kegan) can an individual realize the threat to his/her actual values, such as dignity, autonomy and freedom of will, posed by the corruptionists. This may trigger the development of the attitude of intolerance to abuse of authority and political corruption. The analysis of the empirical study outcomes (2013–2017) has proved the conclusions of Transparency International about a higher rate (compared to the Polish sample) of domestic, official and election corruption in the Ukrainian environment, and higher level of psychological tolerance to corruption among our fellow citizens. The national sample have demonstrated a more authoritarian corporative culture, a relatively low rate of general self-efficacy, a higher level of self-totalitarianism and self-censorship, lower prognostic capabilities, and a higher readiness of the respondents to tolerate corruption abuse by the authorities (compared to the respondents of the control sample), which causes indecisiveness in combating corruption. It has been empirically proved that immediate dependence of employees from their corrupted bosses is the most corruption-genic factor. The findings provide evidence of the persistent powerful social and psychological preconditions for corruption in the Ukrainian realms. Those unfavorable socio-psychological conditions can be changed through democratization of the political and corporative culture, decrease of the self-totalitarianism level, increase of moral and ethical responsibility and citizens' self-efficacy.

Key words: political corruption, organizational culture, individual identity, identity crisis, attitude to corruption, self-totalitarianism, moral and ethical responsibility, individual self-efficacy.